

ANDREAS RECKWITZ

A SZINGULARITÁSOK TÁRSADALMA
A MODERNITÁS SZERKEZETVÁLTOZÁSA

(részlet)

A magasan képzett munkával járó feszültségmezők: a művészdilemma és a szupersztár-gazdaság között

A magas képzettséget igénylő tevékenységeket a 21. század elején meghatározó szingularisztikus munkakultúra egy sor paradoxonnal, ellentmondással és feszültséggel jár. Az első és döntő feszültség az alkotó munkavégzés belső értékre való igénye és ezen igénynek a rendkívül kompetitív piaci struktúrákba való beágyazottsága között áll fenn.¹ Amikor a munkavégzés késő modernitásbeli világában végbemegy a kultúrökonómizáció korábban leírt folyamata, ez a világ a történelmileg unikális kulturalizálódás és egy, ilyen intenzitással szintúgy szokatlan piacosodás metszéspontjában találja magát. Csak a szingularitások gazdaságában jöhetett létre a munka mint önmegvalósítás posztmaterialista ethosza, és válhatott szélesebb körben lehetségessé az alkotó munkavégzés. Ámde azt is láttuk, hogy a munkavégző szubjektumoknak, akik betörnek a tudás- és kulturális gazdaságba, illetve ott próbálnak érvényesülni, rendkívül kiszámíthatatlan piacokkal és közönséggel kell szembesülniük.

A szubjektumok munkája és profilja ezáltal kettős kötésbe kerül: a munkának számukra önértéke van és mint önálló tevékenységnek kielégítőnek kell lennie, ám egyszerismind csak akkor lesz sikeres, ha a piacok ingadozó követelményeinek és a közönség változó elvárásainak is eleget tesz. Kompetenciáinak és potenciáljának fejlődése a munkavégző szubjektum számára személyisége kibontakozását jelenti – ám egyszerismind köteles olyan egyedi jegyekkel bíró profilt kialakítani, amellyel a szervezetekben és a piacon érvényesülni képes. A munkavégző szubjektumok egymás közötti viszonyára ennek megfelelően az együttműködés és a versengés közötti feszültség a

jellemző: a projektek team-jellege, valamint a közösségi hálózatok az intenzív együttműködés és együtt dolgozás kultúráját mozdítják elő, ugyanakkor a munkavégző szubjektumok között néha könnyörtelen „profilírozási” versengés zajlik.

Végső soron a késő modernitás tudás- és kulturális gazdaságát ezáltal annak a *művészdilemmának* a modernizált formája határozza meg, amely a művészet területén a 19. században alakult ki.ⁱⁱ Az autonóm modern művész és az anonim közönség létrejötte egy időben történt. A művész ezért egyszerre két dologra koncentrált: magára a műre és a piaci értékelésre. Ráadásul a művészek egymás közötti viszonyát is kezdettől fogva egyszerre határozta meg a kölcsönös inspiráció és a heves konkurencia. A kreatív gazdaságbeli munkavégzés kultúrája mármost általánosabb szintre emeli a művészdilemmát. Rendszerint paradox hatással: a kompetenciák, amelyeket a szubjektum szíve szerint fontosaknak tart, vélhetően nem alkalmasak arra, hogy valamilyen piacképes profillá álljanak össze, ugyanakkor egy ilyen profil kialakítása ugyan a státusz és siker biztosítója, ugyanakkor kétséget támaszt abban a tekintetben, hogy nem érünk fel a saját lehetőségeinkhez. A munkavégző szubjektumok közötti viszonyra vonatkoztatva: ha túl önzetlen az együttműködés, a profil látja kárát, ha viszont a profilépítés túl agresszív, az károsítja az együttműködést és ezáltal az egész projektet.ⁱⁱⁱ Nyitott kérdés azonban, hogy ezt a feszültséget a munkavégző szubjektumok feltétlenül észlelik-e, vagy pedig a 21. századi munkakultúrában kialakulnak olyan hibrid formák, amelyek bizonyos fokig egymás mellé helyezik a belső értéket és a piacot. Elgondolható, hogy létrejönnek közösségi hálózatok és projektek mint az együttműködés és a versengés terei, s ezzel valamiféle *együttversengés*, amely meghaladja az együttműködés és a verseny közötti hagyományos ellentétet. Azt a körülményt sem kell feltétlenül az önkifejezés elidegenedéseként észlelni, hogy a javak a fogyasztónak szólnak. A *dizájn*munka modellje már eleve a nem szabad, hanem *kötött kreativitás* mintájára épül, amely a befogadóval és a felhasználóval való együttműködést is magába foglalja.^{iv}

Nem szándékolt következmények és nyitott kérdések nemcsak a kulturalizáció és a piacosodás közötti viszonyból, hanem egyenként e két folyamat belső logikájából is adódnak. A munka kulturalizációja a maga identifikációs töltetével, mint az élet értelmének és az elégedettségnek a fő forrása, nemcsak a munkával való belső elégedettséget fokozza, hanem egyúttal az *önkiszákmányolás* jellegzetesen késő modernitásbeli hajlamát is előidézi.^v Ez csapódik le abban, hogy a munka minőségileg és mennyiségileg (időben) a

magánéletben is folytatódik. Itt is megfigyelhető a különbség a klasszikus munkaviszonyhoz képest; visszatekintve ugyan kulturálisan és érzelmileg elégtelennek látszik a státusz és jövedelem által történő külső motiváció, ám annak megvolt az az előnye, hogy a munkaintenzitás korláttal rendelkezett, és lehetséges volt a munkával szembeni távolságtartás. A munka általi belső kielégülés előnye egyszersmind annak kockázatával is jár, hogy a munkában már nem ismerünk határokat, és az ennek – a szakmai önmegvalósítás és a személyes identitás közötti távolság hiánya miatt – már nincs hová visszavonulnia.

De feszültséggel jár a radikális versengés logikája is, ami a teljesítésre épülő gazdaságra jellemző. Ugyanis rendkívül aszimmetrikus elosztási mintát teremt presztízs és jövedelem tekintetében a magasan képzett munkavégző szubjektumok között. Már a szinguláris kultúrjavak tekintetében is a „győztes mindent visz” versengés logikájáról beszéltünk. A *szupersztár-gazdaság* ennek megfelelő versenylogikája található meg a munkavégző szubjektumok vonatkozásában is, ágazattól függően drasztikusabb vagy enyhébb formában. Többé-kevésbé radikális aszimmetria alakul ki néhány rendkívül sikeres egyén – szélsőséges formában: sztár – és a többi, messzemenően felcserélhető személy között, akik vagy középszintű pozíciót foglalnak el a szervezetben, vagy akár alkalmilag vannak foglalkoztatva.^{vi} A leginkább feltűnő ez a szupersztár-gazdaság a művészetben, a showbusiness-ben és a sportban, tehát bár kicsiny, de a közönség számára igen attraktív területeken. A szingularitások gazdaságának aszimmetriái azonban korántsem csak egyesek – a labdarúgótól a menedzseren át a filmrendezőig – nyilvánosan látható teljesítésének említett eseteiben lelhetők fel, hanem a *szervezetek közötti* polarizációban – élen a globálisan működő vállalkozásokkal és a mindenkori iparág elit intézményeivel –, valamint a hasonló képzettségű és *egyazon szervezeten belüli* munkatársak közötti teljesítés- és státuszkülönbségek vonatkozásában is: lásd a „potentátok” és a „kulik” közötti aszimmetriákat.^{vii}

Az ipari teljesítményre épülő társadalom igazságosság-normái szempontjából a teljesítés- és szupersztár-gazdaság a szinguláris teljesítések túlzottnak látszó jutalmazásával zavarónak vagy akár botrányosnak is tűnhet, mégpedig három (részben már említett) okból: először, különböző egyének azonos formális képzettségük ellenére is (például egyazon szakma képviselőiként, mint informatikusok, ügyvédek, újságírók, építészek, művészek) most durván eltérő piaci sikert könyvelhetnek el. Ebből státuszinkonzisztencia adódhat, egyeseknek például kisebb a jövedelmük, mint amekkora a

státuszukból következne. Másodszor megbomlik az összhang a munka sikeressége és az objektív munkabefektetés (munkaórák, erőfelfejtés) között. Kissé eltúlozva: akinek tehetsége (kiemelkedő potenciálja és kompetenciái) és szerencsége (rátalál a megfelelő piaci résre) van, könnyen túlszárnyalhatja más, úgyszintén keményen dolgozó társát. Végül és harmadszor: a semleges megfigyelő számára úgy tűnik, mintha a szingularitások gazdaságában a teljesítésben meglevő csupán fokozati s emiatt kicsinek látszó különbségek a nyertesek és vesztesek közötti abszolút, minőségi polaritásba csapnának át.

Csakhogy: az, hogy a szingularitások gazdasága a teljesítés sikerességére épül, belső logikáját tekintve teljesen következetes.^{viii} Döntő, hogy a teljesítésnél, a teljesítménytől eltérően, közönség-relációról van szó. A *közönség szemében* viszont az A és B közötti, semleges szempontból pusztán fokozati különbségek éppen hogy *nem* fokozatiak, hanem az egészet érintik, s emiatt döntenek értékről és érzelmi érintettségéről. A közönség számára csakis a teljesítés szingularitása érdekes, a formális képzettség vagy a munkaráfördítés ebből a szempontból mellékes. A megítélésnek ez a logikája különösen jól szemléltethető a művészeti terület szélsőséges példáján. A racionális teljesítménylogika keretében az olyan nagyra becsült művészek, mint Wolfgang Amadeus Mozart, Gustave Flaubert, Michelangelo Antonioni, Neo Rauch vagy Jonathan Franzen, illetve sok másikkal, szupersztárrá nem vált zeneszerző, író, filmrendező és festő művei közötti különbségek talán csupán fokozatiak. A szingularitások logikájának szempontjából viszont a szupersztárok művei esetében az érzelmek megragadására való képességük és elbűvölő hatásuk olyan alapvetően *más* és a többi műnél nagyobb, hogy ebből *joggal* származik a közönség figyelmének és elismerésének szélsőségesen egyenlőtlen megoszlása. A szingularitások figyelemfelhívó és értékelő logikáján ezzel szertefoszlik mindenfajta, a feltételek vagy a ráfordítás igazságosságára vonatkozó elképzelés.^{ix}

A szupersztár-gazdaság következményekkel jár az érzelmek és indulatok szerkezetére nézve. Bár gyakran és joggal emelik ki a szingularisztikus munkakultúra pozitív érzelmi töltését, azaz azt, hogy előmozdítja az alkotó munka és a projektek intenzitása által kiváltott lelkesedést és önmegvalósítást, mindazonáltal a teljesítésre épülő gazdaság kiszámíthatatlansága és az aszimmetrikus eloszlásra való hajlama olyan negatív vagy ambivalens érzelmeket is megerősít, amelyeket a klasszikus teljesítménygazdaság sokkal kevésbé táplált: a saját sikerünkkel kapcsolatos hiúságot és a másik sikerével szembeni irigységet, a kisebbségi érzést, valamint azt a benyomást, hogy

nincs kellő elismerésben részünk vagy teljesen kudarcot vallottunk.^x A csalódottság lehetőségét a késő modernitás munkavilágában az is erősíti, hogy a klasszikus teljesítménykövetelményeket még korántsem helyezték hatályon kívülre. Így például a saját kompetenciáinkon, profilunkon és potenciálunkon folytatott munka mint szingularizációs követelmény rendkívül összetett *teljesítmény*, amelyet a munkavégző szubjektumtól mint én-optimalizációt várnak el. Azt sejtetve, hogy aki tökéletesebben dolgozik a saját egyediségén, az ennek megfelelő elismeréssel számolhat. A teljesítésgazdaságban azonban erre nincsen garancia, annál is kevésbé, mert mind több munkavégző szubjektum csiszolhatja a saját szakmai szingularitását, és emiatt a teljesítéssel összefüggő versengés is keményebb.

A késő modernitásbeli munka világának utolsó potenciális feszültségforrása azoknak az ismérveknek az *informálissá, személyessé és véletlenszerűvé válásából* (azaz a véletlentől való függéséből) adódik, amelyek alapján most az esélyeket és az elismerést osztogatják. Míg az oktatási rendszer, mint korábban, most is formális képzettségekkel dolgozik, s ezáltal a teljesítményre vonatkozóan a klasszikus elképzeléseket terjeszti, addig a teljesítésgazdaságban a siker nagyrészt más tényezőktől függ – épp olyanoktól, amelyeket az ipari modernításban *informálisnak, személyesnek és véletlenszerűnek* neveztek volna. Egy sor, itt szerephez jutó tényezőt már részletesebben tárgyaltam: hogy mind nagyobb a jelentősége a sikerben a közösségi hálózatoknak, hogy igen fontos a származásunkkal hozott kulturális tőke, hogy a teljesítés értékelése a közönség fölöttébb változó értékelési formáitól és érzelmi megérinthetőségétől függ, s végül hogy a siker a szinguláris javak figyelemfelhívó és értékelő piacának kiszámíthatatlan konjunkturális feltételeinek függvénye. Mindezek fényében a munkavégzés késő modernitásbeli kultúrájában alapvető képességgé válik a – valamely profilt, árucikket vagy egy egész ágazatot illető – jövőbeli esélyekkel kapcsolatos ügyes spekuláció. Ámbár itt olyan spekulációról van szó, amely természetesen nem mindig válik be.

Az, hogy a szingularisztikus munkakultúrát egyáltalán problematikusnak észlelik-e, és ha igen, mennyire, természetesen az elismerés és státusz eloszlását érintő kulturális értékelés kritériumaitól függ.^{xi} Amit a régebbi, vizsgákra és teljesítményre épülő társadalom kritériumai alapján észszerűtlenként intéznék el, az a teljesítésgazdaság logikáján belül teljesen következetesnek látszik: az informálissá és személyessé tétel ebben a kontextusban teljesen érthető mechanizmusok, amelyek lehetővé teszik a sikeres alkotó munkavégzést, s a

szingularitás-piacok kiszámíthatatlansága kiküszöbölhetetlennek mutatkozik. A késő modernitásbeli munkavégzés formalitásoktól való megfosztottsága és kultúrokonómizációja kétségkívül új esélyeket nyit azok számára, akik virtuóz módon képesek játszani az informalitás, személyesség és spekulativitás billentyűzetén. Ezzel azonban feladják a személyességgel és informalitással szembeni, teljesen jóakarátú semlegességet, amelyet az ipari modernitás ápol a formális képzettség és a személytelenség uralmával. A szingularitások gazdasága tömegesen *kívánja meg* a munkavégző szubjektumok egyediségét. A teljesítményre épülő ipari társadalom közömbös volt az idioszinkráziákkal szemben, mondhatni *eltúrte* azokat. Ezzel teret nyitott az olyan különösségek elismerése előtt is, amelyeket a késő modernításban mint nem piac-, teljesítés- és kompetencia-komformokat kiselejteznek: a társas-társadalmilag kevésbé kompetenseket, a hálózatépítésre alkalmatlanokat, az introvertáltakat és heves vérmérsékletűeket, a kevésbé sármosakat és provinciálisokat – feltéve, hogy a munkájukat elvégzik.

(Berényi Gábor fordítása)

Reckwitz, Andreas: A szingularitások társadalma. A modernitás szerkezetváltozása. Gondolat Kiadó, Budapest, 2026. ISBN 978 963 556 689 1

ⁱ Lásd erről például Hesmondhalgh: *Creative Industries*; valamint a *Polar. Zeitschrift für politische Philosophie und Kultur* című folyóirat tanulmányait (4 [2008]. *Tun und Lassen. Über Arbeiten*).

ⁱⁱ Lásd Andreas Reckwitz: *Die Erfindung der Kreativität. Zum Prozess gesellschaftlicher Ästhetisierung*, Berlin, 2012, 54skk.

ⁱⁱⁱ A késő modernitásbeli munkakultúra ideálja persze maradéktalanul kapcsolja össze a kreativitást és a személyiség kiteljesedését lehetővé tevő munkát a piacon való sikeres figyelemfelhívással és elismeréssel. Ez az ideál ölt testet a „sikeres művész” (tervező, építész stb.) típusában. Lásd például Sarah Thornton: *33 Künstler in 3 Akten*, Frankfurt am Main, 2015. McRobbie (*Being Creative* című munkájában, 87skk.) a *gender* szerepére utal: az alkotó személy ideálja a késő modernításban nemcsak férfiakra, hanem nagymértékben nőkre is érvényes.

^{iv} Az együttversengésről lásd Stephan A. Jansen – Stephan Schleissing (szerk.): *Konkurrenz und Kooperation: interdisziplinäre Zugänge zur Theorie de Co-opetition*, Marburg, 2000.

^v Ezzel foglalkozik eltérő előjellel Arlie Russel Hochschild: *Keine Zeit. Wenn die Firma zum Zuhause wird und zu Hause nur Arbeit wartet*, Opladen, 2002; továbbá Diedrich Diederichsen: „Kreative Arbeit und Selbstverwirklichung”, in Christoph Menke – Juliane Rebentisch (szerk.): *Kreation und Depression. Freiheit im gegenwärtigen Kapitalismus*, Berlin, 2010, 118–128. Lásd még Svenja Flaßpöhler: *Wir Genussarbeiter. Über Freiheit und Zwang in der Leistungsgesellschaft*, München, 2011.

^{vi} Lásd erről a szerkezetéről részletesebben Menger: *Kunst und Brot*; Jean-Paul Fitoussi – Pierre Rosanvallon: *Le nouvel âge des inégalités*, Paris, 1996, 2. fejezet; a sztár fogalmáról lásd Sherwin Rosen: „The Economics of Superstars”, *American Economic Review*, 71/5 (1981), 845–858.

^{vii} Itt a munkavégzés kétfajta logikája közötti Stinchcombe-féle megkülönböztetéshez kapcsolódhatunk: szerinte vannak egyrészt *sztarállások*, amelyek esetében a csekély teljesítménybeli különbségek aránytalanul nagy eltéréssel járnak a teljesítés, figyelem, értékelés és hatékonyság szempontjából a szervezet számára, és ennek megfelelően fizetik is őket. Másrészt vannak a szabványosított tevékenységek, amelyek esetében ezek a kis különbségek a szervezet számára messzemenően következmény nélkül maradnak. Lásd Arthur L. Stinchcombe: „Some Empirical Consequences of the Davis-Moore Theory of Stratification”, *American Sociological Review*, 28/5 (1963), 805–808.

^{viii} Lásd e jelenség pontosabb elemzésére és az ettől eltérő értelmezésekre Menger: *Creativity*, 142skk; uő: *La différence, la concurrence et la disproportion. Sociologie du travail créateur*, Paris, 2014. Egy másik, érdekes szemszögből vizsgálja az egyediség logikájának és igazságosságának kérdését Gerald Raunig, Franz Kafka *Josephine, az énekesnő avagy az egerek népe* című művére utalva, lásd Gerald Raunig: *Fabriken des Wissens*, Zürich, 2012, 7skk.

^{ix} Ez mutatkozik meg például abban, hogy immár tanároknál is beszélhetünk „lelkesítő” oktatásról, s csak bizonyos IT-termékek „tapintanak érzékeny pontra”.

^x A hiúság szociológiáját eddig még nem dolgozták ki, így leginkább a narcizmusra vonatkozó munkákra gondolhatunk, amelyek azonban hajlanak a patologizálásra, lásd például klasszikus megfogalmazásban Christopher Lasch: *Az önimádat társadalma* [1973], Budapest, 1996. Az irigység történeti vizsgálatát is méltatlanul elhanyagolták, ezzel szemben lásd Frank Nullmeier: *Politische Theorie des Sozialstaats*, Frankfurt am Main, 2000. A kudarchoz lásd Matthias Junge – Götz Lechner (szerk.): *Scheitern. Aspekte eines sozialen Phänomens*, Wiesbaden, 2004.

^{xi} Itt lehetne helye a normatív igazságosság megvitatásának, lásd például Neckel: *Flucht nach vorn*, 80skk.